

Gabriel Romanus, en social-liberal alkoholpolitiker

Gabriel Romanus tillträdde posten som direktör för det svenska Systembolaget år 1982. Bakom sig hade han en lång erfarenhet av folkpartistiskt riksdagsarbete och en period som socialminister. Den 1 juli i år drar Romanus sig tillbaka med pension efter en verksamhetsperiod, som började lugnt men småningom blev allt stormigare.

Romanus har under årens lopp fått mången anledning att med sitt argumentativa svärd dra ut i politisk strid för alkoholmonopolet. I denna tidskrifts spalter försvarade han 1987 alkoholmonopolets sociala syfte och varnade för en betoning av de statsekonomiska, mot bakgrund av erfarenheterna från nordamerikanska monopolstater. I flera artiklar och intervjuer i NAT under 1990-talets första år redogör Romanus för sin syn på alkoholmonopolens framtid inom EU. Texterna ger uttryck för oro över effekterna av växande

privatekonomiska intressen inom alkoholhanteringen. Samtidigt präglas Romanus' ställningstaganden av en optimism, en tilltro till att en välargumenterad, social politik har folkets stöd. Romanus argumenterar inte sällan med hjälp av de senaste forskningsrönen.

I maj 1999 får NAT en sista intervju med Gabriel Romanus i dennes egenskap av direktör för Systembolaget.

Du är liberal men har ändå förespråkat en restriktiv alkoholpolitik? Har detta någonsin varit ett problem för Dig?

– Som yngre hade jag kanske en mera tanklös inställning, och tyckte att staten inte skulle lägga sig i människors beteende. Men jag betraktade mig ganska tidigt som socialliberal. Därmed erkände jag att staten har ett stort ansvar för att förebygga skador. Liksom många andra, som inte är så insatta i alkoholpolitiken, ville jag när jag

kom till socialdepartementet och fick ansvar för alkoholpolitiken förenkla systemet, ta bort onödigt krångel osv. Men så småningom upptäckte jag, liksom de flesta som sätter sig in i sakerna, att merparten av restriktionerna faktiskt är motiverade. Några förenklingar lyckades vi ändå skrapa ihop.

Som socialliberal tycker jag att marknadsmekanismerna skall utnyttjas för allas vårt bästa. Marknadsekonomi skall vara ett redskap, inte en religion, dvs. frihet för marknadsaktörerna är inte lika viktig som människors frihet. När det är fråga om beroendeskapande medel är det särskilt lätt att argumentera för statliga ingrepp. För det första är det mera frihetskränkande för individen att vara beroende av en kemisk substans än att vara begränsad i sitt konsumtionsbeteende av statlig alkoholpolitik. Ingen människa vill bli beroende av alkohol, ändå är det klart att många blir det. Jag tycker att det är lätt att ta ställning för vissa inskränkningar i konsumenternas frihet för att kunna förhindra några missbrukares större ofrihet.

För det andra handlar frihet inte bara om individens frihet

utan också om omgivningens frihet: friheten att så långt som möjligt slippa bli miss-handlad av en alkoholiserad man, eller påkörd av en ratt-fyllerist. Slutligen, men först i tredje hand, kan man anföra att i ett samhälle där vi har kommit överens om att det allmänna skall ta hand om oss när vi blir sjuka, även om våra problem är självförvål-lade, är det rimligt att de som skall betala för vården har rätt att satsa på billigare, förebyg-gande åtgärder.

Dessa argument är inte bara giltiga i Sverige utan också i Europa. I själva verket kan man säga att de här filosofiska argumenten för restriktioner knappast behövs i Sverige eller Norden – statens "rätt" att föra en restriktiv alkohol- och narkotikapolitik har en sådan förankring hos oss.

Restriktiv politik kommer igen

Desintresseringen av alkohol-området har försvårats genom anslutningen till EU. Vad är egentligen utrymmet idag för en restriktiv alkoholpolitik? Finns det öppningar eller möjligheter i EU som är outnyttjade och vad finns det för förutsättningar i Sverige att bedriva en nationell, restriktiv politik?

– När detaljhandelsmono-polet fick godkänt av EU-domstolen innebar detta en stor möjlighet för en fortsatt restriktiv politik. Vi bör tacka

Franzén och hans supporters i livsmedelshandlareförbundet för att det blev möjligt.

En annan fråga jag vill se som en möjlighet och inte bara som ett hot är alkoholskatterna. Det finns starka lobbygrupper i EU som attackerar beskattningen av alkohol. Å andra sidan har många stater stora kostnader för alkoholskador. Nyligen uppmärksammades detta exempelvis i tidningen *Le Monde* i Frankrike. Skadekostnaderna kan på sikt tvinga fram krav på en skärpt beskattning av alkoholen, om det blir svårt att finansiera statens kostnader med skärpta inkomstskatter. Alkoholskatten kan nämligen fortfarande betraktas som en god inkomstkälla för staten, samtidigt som den håller nere alkoholens samhälleliga kostnader.

Inom EU-arbetet är det särskilt viktigt med uthållighet - tiden arbetar för en restriktiv politik. Att vinna tid är i detta sammanhang att vinna möjligheter att lågskatteländerna höjer sina skatter.

EU är inte heller bara nationernas samarbete. Inom EU bildas det olika nätverk av likasinnade. Exempelvis har socialpolitiker från alla medlemsstater i EU, inom ramen för världshälsoorganisationen WHO, enats om att beskattning av alkohol är ett bra instrument för att få ned skadorna. Det är inte bara industrin som har nätverk i

den europeiska unionen.

Jag vänder mig mycket starkt emot den ödestro som många besjålas av. 1968 trodde alla på ökad statlig reglering av ekonomin. Marknadsekonomi var något mycket fult. Sedan vände vinden och vänstertänkandet ersattes av marknadens evangelium. Nu har vi sett problemen med avregleringen, både i det lilla – som taxi-kaos i Stockholm – och i det stora, som blixtnabba valutasppekulationer och vågen av barnpornografi på nätet.

Det är ingen tillfällighet att 13 EU-länder idag har socialdemokrater i regeringsställning - det är ett tecken på att förståelsen för statliga ingrepp i marknaden och andra offentliga åtaganden ökar. På sikt kan det också leda till en ökad misstänksamhet mot industrins lobbygrupper.

I Sverige har vi släppt anden ur flaskan och låtit de privata näringsintressena inta scenen. Nu är staten bara inblandad i detaljhandeln, förutom att den är en av många producenter (och som sådan en som ofta motarbetar statens politik). Vi har redan sett hur de privata intressena agerar – ofta utan någon märkbar social känsla. Bryggarna lobbar exempelvis för sänkt ölskatt, trots att det säljs mera öl än någonsin.

Jag förutspår att det också i Sverige snart kommer en ökad

misstänksamhet mot lobbyisterna. Socialdemokraterna har varit väldigt aningslösa i de här frågorna, men de börjar vakna upp och många inser att yuppifieringen av socialdemokratin inte är så lyckad.

EU-processen hade flera negativa konsekvenser för svensk alkoholpolitik. Jag är besviken över att de nordiska länderna lade sig så lätt, och avvecklade delar av systemet utan att föra kampen till slut, även om de gjorde den riktiga bedömningen att detaljhandelsmonopolet var det viktigaste att försvara. Men en effekt av EU-anslutningen var också att den alkoholpolitiska debatten förankrades bättre. Alkoholpolitiken hör till de frågor, liksom exempelvis jämställdhetsdebatten, flyktingfrågorna, rasismen och u-hjälpen, där det är nödvändigt att upprätthålla en kontinuerlig debatt. Slår man sig till ro med att det råder konsensus om frågorna kommer det en back-lash förr eller senare; populisterna dyker upp. Även om de är ett fåtal betyder det att vi har försummat något. De kan snabbt få anslutning, och pressa övriga partier till eftergifter.

Det är inte så att det svenska folket entydigt vill ha liberaliseringar av alkoholpolitiken. Frågar man om de vill ha vin i livsmedelsbutikerna, svarar majoriteten ja. Men så fort man ställer kvalificerande frågor – exempelvis vill du

släppa alkoholen fri även om det innebär mera ungdomsfylleri eller våld? – visar det sig att de allra flesta är ganska reflekterande och beredda att ta ett ansvar och acceptera inskränkningar för det allmänna bästa.

Jag är besviken över att stora delar av den nordiska journalistkåren ser alkoholpolitiken som det yttersta tecknet på förmynderi, som det som bör kritiseras. I England och USA är alkoholkapitalet den "överhet" som journalisterna vänder sin kritik emot. När alkoholasken kom såg vi för första gången att den svenska journalistkåren, nästan som en man, vände sig mot alkoholindustrin – att man så tydligt var inriktad på ungdomar var ett så flagrant exempel på cynism.

Som optimist tror jag att en vacker dag kommer det en undersökande journalistik som verkligen gräver i den svenska alkoholindustrins beteende. Det är bara synd att vi har fått vänta så länge på det.

Desintresseringsprincipen är fortfarande inte någon dum ledstjärna på alkoholområdet. När jag vänder mig mot de privata intressena vet jag förstås att det finns kännande och tänkande människor inom industrin också – men faktum är ju att de ekonomiska intressena så ofta får överflygla de mänskliga hänsynen, särskilt i företag som är ekonomiskt trängda,

t.ex. på grund av överetablering i branschen.

Nationell politik behövs

Det talas numera inom socialpolitiken mycket om svårigheterna att föra en nationell politik. Som alternativ till en multinationell politik, i ett mångkulturellt sambälle, förespråkas decentralisering. Hur ser du på decentraliseringens möjligheter inom alkoholpolitiken?

– Det är naturligtvis bra att komma ut med politiken i de små, lokala enheterna. Men eftersom de ekonomiska intressena är så starka skall man inte slå sönder de möjligheter vi har i nationell beskattning och nationell organisering av alkoholhandeln. När det gällde att delegera tillståndsgivningen för servering till kommunerna var jag till exempel litet orolig och skeptisk, men gick inte emot det. Det är naturligtvis bra att föra ut diskussionerna i kommunerna. Dessutom sades det att EU-rätten inte gav oss andra möjligheter. Men egentligen har det i det här fallet inte skett någon egentlig decentralisering av beslutsrätten, bara av ansvaret. Förr hade kommunerna vetorätt, den är borta. EU:s regelverk gör att kommunerna har svårt att säga nej till nya restauranger – det blir lätt en fråga om jämlikhet mellan krogägare i samma område.

EU:s byråkrati prioriterar konsekvent marknadsekono-

min i sin regler. Varför? Man kunde tro att det var för konsumenternas bästa – EU är ju upprättat för att förbättra välbefindandet. Men i praktiken handlar EU:s regelverk oftast om rättvisa mellan producenterna. Vad gäller alkohol - vad är då det viktigaste? Att vi får de varor som är tillverkade på effektivast möjliga sätt, eller att vi får skydd mot alkoholskador? Ökad konsumtion leder, som vi vet, till ökade skador. Många invänder att det inte är försäljarna som skall ta ansvar för skadorna, utan myndigheterna. Men – för att ta ett exempel - vi kan inte förhindra våld bara med flera poliser. En stor del av den alkoholrelaterade misshandeln sker i hemmen, där finns polisen inte tillhands. Att förebygga alkoholrelaterat våld med ansvarsfull försäljning är därför väl motiverat.

Jag skulle önska mycket mera ideologisk debatt om alkoholpolitiken.

I Sverige upprättades år 1997 ett organ som kallas för Oberoende alkoholsamarbete, där näringsliv, regering, myndigheter och olika organisationer skall arbeta kring en gemensam plattform med information om skadligt alkoholbruk. Vad är din inställning till detta? Innebär detta nya slag av samarbete att de ekonomiska intressena blir rumsrena och att intressemot-sättningarna suddas ut?

– Visst finns det en sådan risk. Samarbetet får inte leda till att vi får illusioner om aktörernas underliggande motiv. Men samtidigt kan ett sådant här samarbete försvåra för de ansvarslösa krafterna inom industrin att föra sin politik, och på motsvarande sätt underlätta för dem som vill ta ansvar. Ett samarbete kan vara bra om det leder till formuleringen av vissa etiska regler, som blir offentliga, och som utgör en måttstock på godtagbart beteende. Dessutom är det förstås så att inte heller industrin har obegränsade resurser. Det är bra om de satsar en del av dem på upplysning och inte allt på reklam. Så jag är för detta samarbete.

Systemets kunder nöjda

Vad är Systembolagets alkoholpolitiska roll idag?

– Vi skall bedriva alkoholförsäljning med socialt ansvar. Vi skall ge kunderna så god service vi kan utan att avstå från det sociala ansvaret. Och slutligen skall vi nå de två första målen så effektivt som möjligt, dvs. hålla kostnaderna nere.

Det sociala ansvaret innebär att vi skall ge kunderna saklig information, vi skall sköta ålderskontrollen och vi avstår från att använda hela arsenalen av knep som detaljhandeln idag förfogar över för att få kunderna att köpa så mycket som möjligt.

Det finns de i Sverige som anser att Systembolaget inte skall framträda i den alkoholpolitiska debatten. Men i ett kontroversiellt företag, som Systembolaget är, måste ledningen visa att den tror på företagsidén och vara beredd att ta konfrontationer. Det måste finnas ett tydligt och engagerande ledarskap. Systembolagets insats i debatten skulle inte vara lika nödvändig om det fanns fler politiker som förde den debatten. Men under vissa tider har det varit så att Systembolaget både har fått ge fakta och föra diskussionen.

När jag kom hit som chef tyckte somliga av de anställda också att jag syntes för mycket i debatten. Men nu vill de ha en ledning som aktivt företräder vår idé. Det är viktigt för de 5 000 anställdas trivsel också, att de får bekräftat att de har ett viktigt socialt ansvar och samtidigt ger god service. För mig känns det skönt, när jag nu slutar, att många kundundersökningar visar att kundernas tillfredsställelse med vår service har ökat i alla avseenden de senaste åren.

Vilka ser du som de största hoten mot Systembolagets framtid?

Det är naturligtvis de allt starkare kommersiella krafterna. Det är visserligen sant att några av de privata företagen, de mindre importörerna exempelvis, inser att de är

beroende av oss för sin överlevnad. Men i stort bedriver de privatekonomiska intressena en opinionsbildning som syftar till att luckra upp alkoholpolitiken och därmed vår ställning. Bland annat av det skälet är det viktigt att begränsa det privata vinstintresset inom alkoholnäringen.

Hur är det med det nordiska samarbetet mellan alkoholmonopolen idag?

– Det lever vidare och har i själva verket bättre möjligheter nu, sedan det finska detaljhandelsmonopolet har renodlats och skilts från de övriga delarna av den tidigare Alko-koncernen. Färöarna är nu också med, ett land som faktiskt nyligen har upprättat ett alkoholmonopol. Vi skall ha ett möte i Stockholm i juni, där vi skall diskutera bland annat den alkoholpolitiska utvecklingen, företagsutvecklingen, prissättning och upphandlingsfrågor, samt samarbete mellan våra laboratorier för att upptäcka defekter i varorna.

När Du ser tillbaka på Dina år, är det något Du ville ha ogjort?

– Det först jag kommer att tänka på är nyårshelgen 1991-1992. Mellan jul och

nyår det året hade vi bara två försäljningsdagar, dessutom hade vi sparat in på den annonsering som uppmanade folk att göra sina uppköp i god tid. Resultatet blev väntetider på 1–2 timmar eller mer i de flesta av våra butiker. Det ledde förstås till ett ramaskri och krav på ledningens avgång. Men vi tog snabbt tag i frågan, öppnade några självbetjäningsbutiker, hade lördagsöppet vid jul och nyår för att kompensera bortfall av andra dagar och satsade på olika sätt på förbättrad service. Vi lärde oss verkligen av detta, även om det var en dyrköpt erfarenhet. Alla i företaget insåg hur viktig servicen är.

Fortsätter som debattör

Kommer du att fortsätta med ditt engagemang i alkoholpolitiken också sedan du lämnat direktörsposten?

– Ja, jag kommer att fortsätta som debattör, och det är väl möjligt att jag får tid att vara mera aktiv i den rollen än tidigare. Jag hoppas också kunna fortsätta mitt arbete i den internationella samarbetsorganisationen ICAA, om organisationen utvecklas i rätt riktning nu när ledningen byts. I höst är jag inbjuden

att vara "visiting scholar" vid Prevention Research Center i Berkeley, Kalifornien. Under två månader skall jag försöka sammanfatta, på engelska, mina erfarenheter om hur ett alkoholmonopol kan användas som socialpolitiskt redskap. I Nordamerika har monopolen alltmer fått rollen att dra in inkomster till staten.

*

Gabriel Romanus har mera än någon annan av Systembolagets ledare axlat Ivan Bratts mantel, både som social företagsledare och som socialliberal samhällsdebattör. Ivan Bratt lämnade dock monopollet och Sverige för annan företagsverksamhet i ganska unga år. Under sin pensionstid tog Bratt, inte särskilt framgångsrikt, upp alkoholfrågan igen och skrev ett stort verk som ett inlägg i den svenska alkoholdebatten.

Romanus själv har, med sitt obrutna engagemang och sina internationella forskarkontakter klart större möjligheter än sin förebild att, också som pensionerad, försvara de socialliberala positionerna i alkoholdebatten.

Intervjuare: Kerstin Stenius